

**Жељко Бјељац**

*Географски Институт "Јован Цвијић" САНУ, Београд*  
z.bjeljac@gi.sanu.ac.rs

**Александра Терзић**

*Географски Институт "Јован Цвијић" САНУ, Београд*  
a.terzic@gi.sanu.ac.rs

**Невена Ђурчић**

*Департаман за Географију, Туризам и Хотелијерство,  
ПМФ, Нови Сад*  
gallant@ptt.rs

**Туризмолошка валоризација нематеријалне културне баштине Србије по Хилари ду Крос методи \***

**Апстракт:** Народно стваралаштво Србије је богато и духовним вредностима које се везују за обичаје, празновања, музику, песму, игру, приче и легенде, а ова врста културне баштине се презентује кроз бројне фестивале, догађаје и туристичке манифестације. У 2012. години формирана је мрежа за очување нематеријалног културног наслеђа. Ове институције су од 27 предлога издвојиле 6 елемената нематеријалне културне баштине: крсна слава, ђурђевдански обред, коло, певање уз гусле, наивно сликарство Словака, обичај изливања и паљења ратарских свећа, пиротско ћилимарство и грнчарија из Злакусе, који одражавају и национални и културни идентитет српског народа, а делом и словенских националних мањина. Ти елементи нематеријалне културне баштине имају и одређени туристички потенцијал и могу представљати значајан фактор приликом формирања туристичког бренда Србије. Да би се утврдило колики је конкретан значај наведених 27 предлога нематеријалног културног наслеђа Србије, извршена је анализа ових културних елемената према адаптираном моделу Хилари ду Крос методе туристичке валоризације.

**Кључне речи:** нематеријално културно наслеђе, туризмoлошка валоризација, Хилари ду Крос модел, Србија

---

\* Рад је део истраживања у оквиру пројеката 47007III и 47027III, финансираних од стране Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

## Увод

Нематеријално културно наслеђе могуће је препознати кроз усмену традицију и језик; сценску уметност; друштвену праксу, ритуале и празнике; знање и примену знања о природи и универзуму; те кроз традиционалну уметност. Реч је о усменој народној култури која се формирала у прошлости, а преноси се с колена на колена (континуитет преношења културних образаца). Основна начела усмене културе јесу стално чување и обавеза преношења наслеђа млађим генерацијама. Усмену традиционалну културу чине обичаји, обреди, веровања, музика, вештине, занати, усмена књижевност и слично. "Нематеријална културна добра подразумевају производе духовне и социјалне културе народа" (Бижић-Омчикус 2005, 155).

Културно наслеђе не чине само појединачне зграде, споменици и друга покретна и непокретна културна добра, већ је оно састављено од низа других елемената попут обичаја, фолклора, старих заната, начина исхране, народне ношње, уметничких и књижевних дела и друго. У Србији, Закон о културним добрима (Службени Гласник Републике Србије, 71/1994. године) препознаје непокретна културна добра (споменик културе, просторно културно-историјска целина, археолошко налазиште, знаменито место) и покретна културна добра (уметничко-историјско дело, архивска грађа, филмска грађа, стара и ретка књига), али не и нематеријална културна добра. Разлог томе треба тражити у чињеници да у нормативним и институционалним оквирима очување нематеријалног културног наслеђа нема дугу традицију. Највреднији допринос у препознавању значаја нематеријалног културног наслеђа на наднационалном нивоу дао је УНЕСКО усвајањем Конвенције очувања нематеријалног културног наслеђа (Convention for the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage) 2003. године. Конвенција УНЕСКО-а разликује пет области нематеријалног наслеђа – усмена традиција и језик као њен носилац, извођачке уметности, обичаји и манифестације, знања о природи и универзуму, као и знања и вештине везане за традиционалне занате ([www.unesco.org](http://www.unesco.org)). Конвенцијом из 2003. године државе чланице обавезале су се да предузму потребне мере за идентификацију нематеријалног културног наслеђа како би се оно заштитило. Србија је међу последњим земљама у југоисточној Европи ратификовала ову конвенцију 2010. године, на основу које је Министарство културе и информисања формирало мрежу за очување нематеријалног културног наслеђа коју чине: Национални комитет за нематеријално културно наслеђе, Комисија за упис у регистар нематеријалног културног наслеђа и Центар за нематеријално културно наслеђе Србије у оквиру Етнографског музеја у Београду. На листу Националног комитета је у 2013. години уврштено 27 елемената нематеријалне културне баштине.

За упис на УНЕСКО-ву репрезентативну листу нематеријалног културног наслеђа предложени су: крсна слава, ђурђевдански обред, коло, певање уз гусле, наивно сликарство Словака, обичај изливања и паљења ратарских свећа, пиротско ћилимарство и грнчарија из Злакусе, док су само два елемента – крсна слава и ђурђевдански обред номинирани за упис на ову листу у 2014. години. Међутим, то је само почетак идентификације богатог нематеријалног наслеђа Србије<sup>1</sup>. Из тог разлога на УНЕСКО-вој листи још увек нема уписаног нематеријалног наслеђа Србије. Од земаља у окружењу своја нематеријална добра још увек нису евидентирале Црна Гора, Македонија, Босна и Херцеговина, а то су учиниле Румунија, Албанија, Бугарска, Мађарска и Хрватска која је већ десет појавности свог нематеријалног наслеђа уписала на ову репрезентативну листу.

Остварења материјалне културе народа улазе у категорију покретних етнографских или фолклорних добара и као таква могу бити представљена посетиоцима у виду поставки које су саставни део зграда и простора народног неимарства. Остварења духовне и уметничке културе спадају у категорију покретних културних добара са уметничким карактеристикама, а односе се на уметничка дела ликовне, књижевне, музичке, филмске и примењене уметности и као таква чувају се у музејима, галеријама, легатима, архивама и библиотекама. Етнографски музеј, Народни музеј у Београду и Војвођански музеј у Новом Саду, као и остали музеји лоцирани у 49 градова и општина у Србији (Кривошејев 2012), локалитети су где се елементи нематеријалне баштине у Србији чувају и приказују посетиоцима. Поједини облици нематеријалне баштине приказују се путем обреда, фестивала, изложби и као такве су приступачне и посетиоцима – туристима. Најчешћи видови туризма којима се најбоље презентује нематеријална културна баштина су културни и манифестациони туризам.

Да би се утврдила туризмолошка вредност наведених 27 елемената нематеријалне културне баштине који се налазе у Регистру центра за нематеријалну културну баштину Етнографског музеја, коришћена је Хилари ду Крос метода туризмолошке валоризације (2000; 2001) културних

---

<sup>1</sup>Врањанац Зоран Димић, професор Филозофског факултета у Нишу и регионални сарадник Етнографског музеја, каже да је ово део иницијативе УНЕСКО-а да се локалним заједницама помогне у очувању њиховог културног идентитета. Није циљ УНЕСКО иницијативе да се направи само некакав списак, нити је по среди пуко чување података о културном наслеђу. Поента је у томе да се врањском градском песмом развије туризам у култури, да се логистиком и културном понудом заради (ОК радио, 30.07.2013). Како за врањаску градску песму, то исто важи и за остале елементе нематеријалне културне баштине (прим. Аутора).

објеката. Ова методологија је заступљена у туризмолошким истраживањима културног наслеђа у Србији (Бјељац *et al.* 2013; Бјељац *et al.* 2013а; Бесермењи *et al.* 2011; Станојловић *et al.* 2009; Бесермењи, Пивац 2008; Ромелић *et al.* 2006; Хацић *et al.* 2005)<sup>2</sup>

### Туризмолошка валоризација по методи Хилари ду Крос

Основне карактеристике методологије Хилари ду Крос су субиндикатори и степени њиховог градирања, посебно за туристички сектор и сектор управљања културним добрима, али и за оцену осетљивости културног добра и његових капацитета да прими посетиоце (Хацић 2005). Туристички сектор анализира тржишну привлачност културних добара и факторе од значаја при дизајнирању туристичког производа, а сектор менаџмента анализира културни значај и осетљивост културног добра (Cros 2000).

Елементи који се вреднују туристичком валоризацијом су у сектору тржишне привлачности: вредност амбијента, да ли је познато ван локалне средине, његова вредност као националног симбола, евокативност места, диференцираност од околних атракција, привлачност за специјалне потребе, комплементарност са другим ресурсима на дестинацији, повезаност са културом, туристичка активност у региону, приступачност и транспортне могућности, близина других атракција и услужне погодности на дестинацији. Када је у питању сектор менаџмента вреднују се: естетска, историјска, едукациона, друштвена и научно-истраживачка вредност, затим реткост и репрезентативност туристичке вредности на дестинацији, осетљивост и стање репарације, затим постојање плана управљања и регуларног мониторинга и одржавања, као и оцена негативних утицаја модификације и великог броја посетилаца, а оцењује се и потенцијал за будуће инвестиције (Станојловић *et al.* 2011) (табела 1).

Првих девет субиндикатора се оцењују скалом од 0 до 5 бодова. Они обухватају амбијент културног добра. Под појмом амбијент се подразумева како непосредан амбијент самог локалитета, тако и амбијент дестинације, а посебно се односи на природна и културна добра, естетски изглед простора (уређеност зелених површина, плажа и фасада), адекватна сигнализација, постојање бицикличких и пешачких стаза, и друго (Хацић и Бјељац 2006). Субиндикатори: приступачност (0-4), транспорт (0-3), број атрактивних вредности у околини (0-5) и услужне погодности (0-5), припадају факторима од значаја при дизајнирању туристичког производа.

---

<sup>2</sup> Наведени су само неки од бројних радова, који су објављени у водећим географским часописима.

**Табела 1.** Туризмолошка валоризација регистрованог нематеријалног културног наслеђа Србије – Оцена индикатора туристичког сектора

<i>Индикатори туристичке привлачности</i>	Амбијент	Познато ван локалне заједнице	Важан национални	Може да исприча	Разликује се од осталих	Привлачно за посебне	Комплекментарнос са тур.	Туристичка активност	Повезује се са културом	Доступност	Распространеност	Број комплементарних	Могућност туристичке	УКУПНО
Крсна слава	5	5	5	5	5	5	3	4	4	2	5	4	4	56
Ђурђевдански обред	5	5	5	5	5	5	4	4	4	4	4	5	5	60
Белмуж	3	2	1	4	4	3	4	2	3	3	2	2	3	36
Изливање и паљење ратарских свећа, Трноша	3	0	1	2	3	1	2	2	4	3	1	3	4	29
Израда пиротског качкаваља	3	3	3	3	4	4	3	3	3	4	2	2	3	40
Пиротско ћилимар-ство	4	5	4	4	5	4	3	3	4	4	2	3	3	48
Филигрантски занат	3	4	3	3	3	4	1	3	4	4	3	3	3	40
Клесарски занат	3	3	2	3	4	5	2	3	4	4	3	2	2	40
Пазарске мантије	2	2	0	3	3	3	3	3	3	3	2	2	1	30
Злакуска грнчарија	4	3	3	4	5	5	5	5	4	5	2	4	5	54
Косовски вез	2	3	4	4	5	3	3	1	4	3	2	2	3	40
Певање уз гусле	4	5	5	5	5	4	3	3	5	3	3	3	4	52
Грокталица	1	1	0	2	3	2	0	1	2	2	3	1	1	19
Певање из вика	2	1	1	2	2	2	0	1	2	2	2	1	2	20
Ерски хумор	3	4	3	5	5	4	1	3	3	4	3	3	3	44
Коло, у три, у шест корака	5	5	5	5	5	5	3	4	5	5	5	4	4	60
Руменка	3	1	0	2	2	2	1	1	3	2	2	2	2	23
Свирање на гајдама	3	3	2	4	2	4	1	2	2	2	2	2	3	32
Фрулашка пракса	3	5	4	5	4	5	1	3	4	4	3	3	4	48
Свирање на кавалу	2	1	0	2	3	4	0	1	1	1	1	1	1	18
Наивно сликарство Словака	5	5	1	5	4	5	4	5	4	4	3	4	5	54
Лазарице	3	3	3	5	5	3	0	1	3	1	1	1	3	32
Израда дрвених чутура	2	3	4	3	3	3	3	3	3	4	1	1	4	37
Вуков сабор	5	5	5	5	5	5	4	4	5	4	4	4	5	60
Ојкача	1	2	1	3	1	3	1	2	1	1	1	1	2	20
Врањска градска песма	4	2	1	4	3	4	4	3	3	4	3	3	3	41
Чување Христовог гроба	2	1	1	5	5	1	0	0	1	0	0	1	1	18

Извор: Национални регистар нематеријалног културног наслеђа

Нематеријална културна баштина има значајно место у културном наслеђу Србије и српског народа. С обзиром на то да се тек у задњих пар година почело са стварањем националне листе, тренутно стање може би-

ти побољшано (посебно ако се узму у обзир шест елемената предложених за УНЕСКО листу). Ако се посматра појединачно, *познати ван локалне заједнице* су: крсна слава, ђурђевдански обред, певање уз гусле, коло, свирање на гајдама, наивно сликарство код Словака, фрулашка пракса, пиротско ћилимарство, и Вуков сабор. Међу њима, крсна слава, ђурђевдански обред, певање уз гусле и Вуков сабор представљају важне *националне симболе* Србије, а познати су и у иностранству. Крсна слава има верску и друштвену димензију. Односно, у себи укључује пагански и хришћански слој и породично и друштвено окупљање. У *Речнику српског језика* (1989, 343-344)<sup>3</sup>, Вук Стефановић Караџић бележи да "сваки Србин има по један дан у години кога он слави и то се зове крсно име, свети, свето и благодан". Јован Цвијић (1987, 134)<sup>4</sup>, као пример разграничења српског и бугарског националног ентитета узима прослављање крсне славе. "Сасвим је тешко, готово немогуће повући ову границу, јер су Срби и Бугари по многим особинама готово један исти народ... Из претходних излагања се види како се мени представљају етнографско лингвистички резултати и испитивања о народној свести и како се према томе могу *grasso mondo* повући границе између Срба и Бугара. Црвена линија обележава у главном и распростирање најглавнијег српског обичаја славе, у коме су измешани хришћански и пагански елементи. Срби немају топлијег и дубљег обичаја, који је личан јер је везан за породицу и са поколењима се кроз векове наставља." На основу ових и сличних истраживања, као и јачине којом се прослављање крсне славе укоренило у српски народ, постала је и снажан национални, етнички симбол, односно и сам део идентитета српског народа.

Код Срба постоји 78 кућанских слава, *крсних имена*, који се прослављају као крсна слава<sup>5</sup>. Највећи број слави Светог Николу – Никољдан (око половина Срба), затим по заступљености следе Свети Георгије

<sup>3</sup> Прво издање 1818. године

<sup>4</sup> Прво издање 1913. године

<sup>5</sup> Осим крсне, породичне славе, код српског народа се прослављају и црквене (манастирске) славе, сеоске (градске) славе, еснафске славе. Црквене славе су прослављање светитеља коме је храм посвећен, и његова се успомена слави као што се слави и у породицама. Сеоске или градске славе су прослављање успомене оног светитеља, кога су за свога заштитника изабрали поједина села и градови, или коме су се у невољи заветовали житељи тога места, па га прослављају у знак благодарности за срећно отклањање беде и невоље, (као што су нпр. болести, непријатељске најезде, поробљавање, пожар, помор људи и стоке, велике поплаве, као и друге временске непогоде). Тог дана иде се – кроз поља у селу или главним улицама – са литијом, и приносе се Богу и светитељу молитве за добро и срећу тога места, житеља у њему, и свих људи. *Заштитник српске школе* је српски просветитељ и први архиепископ св. Сава (Војновић 1963).

(Ђурђевдан, 6. мај, и Ђурђиц, 16. новембар), па Свети Арханђел Михаило (Аранђеловдан, 21. новембар), па Св. Јован (Јовањдан, 20. јануар), Свети Димитрије (Митровдан, 8. новембар), Света Петка (Петковача, 27. октобар), Свети Лука (Лучиндан, 31. октобар), Свети Трифун (Труфундан, 14. фебруар), Свети Кузма и Дамњан (Врачеви, 14. новембар) (Војновић 1963). Верски празник и крсна слава посвећена светом Георгију Кападокијском је једна од слава која има значајно место у српској историји, предањима, народним песмама и изрекама, односно део је идентитета српског народа. Прославља се шестог маја, као дан свјатагославнаго великомученика победоносца и чудотворца Георгија. Овај светац је, осим симболике којом је представљен на икони (убија аждају, односно побеђује зло, паганство у славу Христову и развија се Христова црква), значајан је и због тога што је био прва значајнија мрсна слава, после ускршњег поста, те се могла изнети богата трпеза, а и представља почетак бујања биљног света.

Коло се игра уз певање или уз певање и пратњу музике, а представља облик игре у ланцу повезаних играча који се крећу у кругу. У прошлости, а и данас, коло је најпопуларнија народна игра у свим крајевима Србије, а стил играња везује се за географско подручје и етничку заједницу на том простору које карактерише јединствен стил играња, различите народне ношње, музика и песме. Назив коло у три/коло у шест корака презет је из народне праксе, као назив за одређену игру, а ови обрасци игре су најзаступљенији ([www.folkloresrbija.org](http://www.folkloresrbija.org)). Традиција играња кола се очувана највише у сеоским срединама Србије, али се одржава и у урбаним просторима током већих славља.

Гусле су играле важну улогу у стварању српске епске поезије, те су током векова народни певачи – гуслари, кроз њих опевали значајне догађаје из националне историје, све док ти текстови нису записани почетком 19. века напорима Вука Стефановића Караџића (Папан 2013). Велики део записаних и прикупљених народних песама, Вук Стефановић Караџић је прикупио захваљујући гусларима као што су Тешан Подруговић, Филип Вишњић, Старац Милија, Старац Рашко. Песме певане уз гусле (нарочито оне преткосовског и косовског циклуса), које су величале јунаке и период средњовековне српске државе, утицале су на очување српског културног, етничког и државног идентитета, током вишевековне владавине Отоманске империје над српским етничким простором. То се наставило и у новијем периоду, почев од опевавања догађаја и прилика из ратова током 20. века на простору бивше СФРЈ, од гуслара попут Петра Перуновића или Миломира Миљанића.

Наивно сликарство Словака као националне мањине на подручју Војводине, а конкретно у Ковачици, почиње да се развија 30-их година 20. века, од стране самоуких аматерских сликара из народа, а своју експан-

зију доживљава 60-их година. Сlike ковачичких сликара приказују живот и рад човека на селу, народне ношње, народне обичаје, фолклор, долазак Словака на ове просторе, традиционалне окућнице и дворишта, употребне предмете и слично (Стевановски 2004)<sup>6</sup>.

У Европи постоји неколико типова гајди. Један од њих је и јужнословенски тип, који се у сродним облицима јавља у Србији, Македонији, Бугарској, Албанији, Хрватској. Према истраживањима појединих музиколога у Србији (Лајић-Михајловић 2003, 13), историјата трогласних гајди "... уочено је да се територија распрострањања трогласних гајди у индикативној мери подудара са подручјем културних утицаја српског народа. Узимајући у обзир резултате лингвистичких истраживања и музичко 'окружење' трогласних гајди (сродне инструменте и вокалне облике), чини се да Србима припада важна, ако не и кључна улога у историјату овог типа свирала са мешином".<sup>7</sup>

Срби су фрулу са собом донели када су населили Балкан и очували су праксу свирања на фрули која је посебно је позната као инструмент српских пастира. Фрула је у Србији својевремено представљала центар друштвеног живота у селима, и поред гусли, практично једини инструмент који се користио ([www.frula.info](http://www.frula.info)). Фрула је била у употреби у свим јавним просторима, у природи међу пастирима, на сеоским саборима, прелима, мобама, а најчешће је била пратња народне игре – кола, вековима

---

<sup>6</sup> Осим у Ковачици, наивно сликарство је заступљено и у општини Јагодина, где се налазе Галерија и Музеј наивне уметности. Оцем наивног сликарства у Србији многи сматрају Јанка Брашића (1906–1994), пореклом из села Опарићи код Јагодине, који се појавио са својим првим делима 1940-их година, као интерпретатор традиционалног живота заједница руралних средина. Музеј је основан 1960. године као прва музејска установа специјализована за сакупљање чување, заштиту, проучавање излагање и публикавање дела наивне уметности ([www.jagodina.org.rs/kultura](http://www.jagodina.org.rs/kultura)). Од познатих имена у Музеју су излагали своје радове Јанко Брашић, родоначелник Опарићке школе наиве, Јосип и Иван Генералић, Иван Рабузин, Јосип Лацковић, многи сликари Ковачичке школе наивне уметности и многи други. Војводина се данас сматра једним од највећих поднебља наивне уметности јер се временом проширила и на друге градове – Нови Сад, Бечеј, Уздин (код румунског становништва) и друге градове. ([www.naive.art.rs](http://www.naive.art.rs)).

<sup>7</sup> Двогласних, фризираних, гајди има највише у Бугарској. Тамо постоје и државне радионице и школе за израду гајди и других народних инструмената, као и за школовање певача изворне музике. Код нас, међутим, сврљишке гајде, јединствене у свету, израђује још само стари мајстор Неша из села Преконоге код Сврљига. На првом Сабору фрулаша у Гркљану пре 23 године, било је 70 свирача на гајдама, фрули, окарини и дудуку, а на последњем само шест – вели Бокан. Од гајди изгледа сви беже. Успео је на семинару у Матарушкој Бањи да заинтересује само младог али већ познатог Слободана Тркуљу из Новог Сада, али се ни он није определио за сврљишке гајде, већ за оне двогласне (Политика, 23. 08. 2013).

била је један од симбола српског народа, све до недавно, када је њен значај почео да слаби, а пракса свирања на фрули се очувала једино у културно-уметничким друштвима.

У етнографском наслеђу српског народа ћилимарски занат спада и у област примењене уметности, чија је традиција стара више од 400 година, а карактеристичан је за подручје Старе планине, односно Пирота и околних места. Пиротски ћилим се тка на строго утврђени начин од вуне и има заштићено географско порекло, са 122 шара и 96 орнамената који се налазе у каталогу пиротских ћилима, а који имају посебно значење и симболику. Поседовање пиротског ћилима представљао је престиж, а вредност ћилима се одређује по сложености и бројности шара (Петковић и Влатковић, 1996). Историјски се ћилимарство, сем у Пироту, развило и у околним местима попут Чипровција<sup>8</sup>, Самокова, Лома и Берковици. По њиховом узору су се успоставиле и ћилимарске производње у Сјеници и Новом Пазару, као и у многим местима у Босни и Херцеговини попут Гацка, Фоче и Сарајева. Од 2002. године пиротски ћилим је заштићен по географском пореклу (Стојановић Д, 1987).

Горе наведена баштина има туристички потенцијал, с обзиром на то да се за сваки од ових културних елемената може испричати и интересантна прича,<sup>9</sup> како за ерски хумор<sup>10</sup> тако и за врањску градску песму<sup>11</sup>.

<sup>8</sup> За УНЕСКО листу нематеријалне културне баштине за 2014. годину, Бугарска је кокурисала са Ћипровским ћилимом ([www.unesco.org/culture](http://www.unesco.org/culture))

<sup>9</sup> Односно музику, песму, игру.

<sup>10</sup> Живот људи златиборске регије у специфичним и суровим економским, друштвеним, привредним и историјским условима опстанка, био је одувек тежак. Опстајући вековима на посној и шкртој земљи бавили су се углавном сточарством и производњом производа попут луча, катрана и смоле које су златиборске кириције на коњима, са осталим ерским еспапом, каравански преносили на српске варошке пијаци. Начин живота и само поднебље утицали су на обликовање карактера, менталитета и физичких особина становништва овог краја. То су људи интелектуално особени захваљујући бистирни ума и живом духу, мирни и простодушни, али у сталној суровој борби за опстанак научени својеврсној мудрости, проиљивости, речитости, досетљивости и висprenости. То стање духа има свој специфичан израз у ерском хумору који је истинска друштвена и културна посебност људи овог краја а који на шалив начин жигоше све девијације друштва, критички се обрачунава са властодршцима, свештеницима, трговцима, учитељима и новотаријама које би требало да унапреде живот, што представља истински доказ супрематије народног духа. ([www.bibliotekasajetina.org.rs/mudrolije](http://www.bibliotekasajetina.org.rs/mudrolije))

<sup>11</sup> На југу Србије настале су многе љубавне народне песме које са српске музичке сцене нису успеле да отерају ни полаве фолка и попа, али све оне углавном се везују за старо Врање и Врањанце. Међутим, мало је оних који знају да су неке од најпопуларнијих, тзв. врањанских песама попут "Дуде, бело Дуде",

Представљају елементе очувања традиције, мита, хумора, говора, веровања. Такође, уз Лазарице<sup>12</sup>, косовски вез и пиротско ћилимарство, поседују особине које их разликују од осталих културних добара.

Крсна слава, Ђурђевдански обред, белмуж, певање уз гусле, клесарски занат, коло, злакуска грнчарија, наивно сликарство Словака, Вуков сабор, врањска градска песма су највише приступачне за специјалне потребе. Наведена баштина је основ или важан саставни део следећих туристичких манифестација: Вуков сабор (Тршић); Ђачки вуков сабор (Тршић), Ђурђевдански уранак (Сиринићка жупа; Буковац, Кљајићево, Ново Милошево); црквене (манастирске) славе<sup>13</sup> (Госпојински дани, Нови Бечеј); Беловодска розета; фестивали фолклора<sup>14</sup> (издвајају се: фестивали фолклора у

---

"Што си Лено на големо" или "Славуј пиле не пој рано", настале заправо у Лесковцу, још у турско доба. Старији Лесковчани сматрају да су оне временом истргнуте из богате овдашње музичке ризнице, добиле разгранате мелодијске облике и уз незнатне измене текстова понуђене певачима који су се њима прославили. Но за разлику од заиста аутентичних врањанских песама, као што је она "Димитрије, сине Митре", у Лесковцу се готово ништа не зна о ликовима из градских љубавних песама, нити како су оне настале. Постоје легенде само о неколико песама, и то мање познатих (*Блиц*, 05.03.2010).

<sup>12</sup> Лазарева субота се празнује осам дана пред Ускрс у спомен на Праведног Лазара, следбеника Христовог, кога је Божји син васкрснуо из мртвих. Међутим у многим местима у Србији сматра се да је овај празник посвећен једном другом Лазару, српском кнезу који је својом херојском смрћу у Косовској бици ушао у националну легенду. На овај дан формирана је и ритуална поворка "Лазарице" коју је такође легенда везала за кнеза Лазара. Верује се да је кнез Лазар увео поворку и од тада се овај обичај одржава сваке године на његов имендан ([www.pravoslavije.com](http://www.pravoslavije.com)).

<sup>13</sup> Крсне славе немају неки посебан значај као засебан туристички атрактивни мотив који би привлачио туристе, али поједини обичаји и ритуали који се везују за прослављање крсне славе могу бити интересантни. Такође, славска гастрономија може бити елемент туристичке понуде. Црквене (манастирске) и сеоске (градске славе) имају нешто значајнији удео у туристичкој понуди Србије, и такође су важан део српског националног и културног идентитета, као део верског туризма. У Србији се у 2012. години, у програмима општинских туристичких манифестација нашло 143 верске туристичке манифестације у 87 насеља Србије. Највећи број свечаности је везан за Светог Саву (свечане академије, балови), 14, односно 9,79% од укупног броја верских манифестација; Васкрс, 11, односно 7,69%; Свете апостоле Петра и Павла – Петровдан 10, тј. 6,99%; Вазнесење Господње – Спасовдан, 9, тј. 6,29%; Светог великомученика Георгија – Ђурђевдан 8, тј. 5,59%; Светог пророка Илију –Илиндан и Успеније Пресвете Богородице – Велику Госпојину по 7, тј. 4,90%; Светог Трифуна, Богојављање и Божић, по 6, тј. 4,20%. Као пратеће манифестације се најчешће издвајају вашари (кирбаљи, панађури), итд (Бјељак 2010).

<sup>14</sup> У туристичкој понуди Србије, кола су присутна као део фолклорних манифестација у оквиру етнографских туристичких манифестација (Бјељак и Ђурчић, 2010). "Фолклорне манифестације, које су служиле развоју народног ства-

Вршцу, фестивали фолклора националних мањина у Србији, фестивали у Сомбору, Бујановцу, Медвеђи, Житишту, Товаришеву, Лајковцу, Нишу, Врању, Пироту, Злакуси, Ваљеву, Кличевцу, Димитровграду, Босилеграду, Лозници, Врбасу и други); Вече гусала и епске поезије (Врбас, Кула, Црвенка, Чачак *et al.*), "Вишњићеви дани" (Вишњићево); Сабор фрулаша Србије "Ој Мораво" (Прислоница), Сабор фрулаша централне Србије (Брус), Хомолска фрула, Сабор фрулаша (Лелић), Спасовдански сабор фрулаша (Жабари), Звуци фруле (Петровац на Млави) Дани фруле (Медвеђа), Дани Саве Јеремића (Ражањ), Сабор фрулаша Војводине (Иђош), Јаворски сабор двојничара и старих инструмената (Кушићи); Сабор народног стваралаштва Србије (Топола)<sup>15</sup>, Златне Руке (Сокобања), Ковачички октобар; Међународни фестивал етнологског филма (Београд); Међународна колонија уметничке керамике (Злакуса); Јесен у Злакуси (лончаријада); Сабор певања из вика (Нова Варош); Белмужијада (Сврљиг), Сабор гајдаша Балканских земаља (Сврљиг); Летњи улични ерски кабаре (Чајетина); Врањска градска песма (Врање); Прођох Левач, Прођох Шумадију (Рековац); Чобански дани (Косјерић), Хомолски мотиви (Кучево) и други (Бјељац 2010; Бјељац и Ћурчић 2010; [www.manifestacije.com](http://www.manifestacije.com)). Такође, поједини производи, настали од нематеријалне културне баштине, имају своје место као експонат у народним, етнографским, завичајним музејима<sup>16</sup>, галеријама, као део сталних или повремених изложби и манифестација<sup>17</sup>.

ралаштва су институционални производ низа укомпонованих представа на којима је грађен државни фолклоризам, најчешће оствариван у оквиру такзованих културно-уметничких друштава. Уз званична такмичења фолклорних друштава постојале су и друге манифестације које су се односиле на неке појединачне елементе народног стваралаштва" (Ковачевић 2007; Лукић-Крстановић 2004).

<sup>15</sup> Са општинским и регионалним саборима, попут: Сабор народног стваралаштва (Смедерево, Велика Плана); Сабор народног стваралаштва Тимочке крајине (село Лука, општина Бор), Спасовдански сабор народног стваралаштва (Жабари), Сабор изворног народног стваралаштва "Старосрпски извори" (Лепосавић); Сабор народног стваралаштва мачванског округа (Шабац), Сабор народног стваралаштва југоисточне Србије (Дољевац); Сматра народног стваралаштва Златиборског округа (Чајетина);

<sup>16</sup> Музејски туризам у свету је довео до значајног мењања првобитне улоге музеја, да прикупља, проучава и чува музејске експонате. Данас је једна од значајних улога музеја и да повећа атрактивност музеја и на тај начин привуче већи број посетилаца да би опстао (Бесермењи *и др*, 2011)

<sup>17</sup> Попут бројних изложби у Етнографском музеју у Београду, музеју Војводине у Новом Саду, Музеју Понишавља у Пироту, музеју на отвореном "Старо село" у Сирогојну, Народном музеју у Ваљеву; Галерији и музеју наивне уметности у Јагодини, Галерији "Бабка" у Ковачици, спомен парку у Тршићу; етно парку Терзића авлија у Злакуси и другим.

Ове манифестације, као елементи нематеријалне културне баштине су и у великој мери комплементарне са туристичким активностима у региону и асоциране са културом региона. Ако посматрамо Србију као једну дестинацију, "у Србији постоји изузетно богатство културног наслеђа, материјалне и нематеријалне природе, из различитих цивилизацијских епоха. Етничка хетерогеност становништва утицала је на постојање различитих форми специфичности (традиција живљења, обичаји, религије, начин економског привређивања, градитељство)" (Бјељац и Ђурчић 2005, 60). Из аспекта туристичке атрактивности могуће је издвојити одређене локалитете културне баштине који су се показали као изузетно привлачни одређеним сегментима туриста. Према Хилари ду Крос методи, као антропогене туристичке вредности, које су од великог значаја и као туристичка дестинација посетиоцима из иностранства и Србије, издвајају се као приоритетни следеће дестинације: Београд, Копаоник, Врњачка Бања, Паневропски коридор 10, Нови Сад-Фрушка гора; Тара, Златибор, Ваљевске планине, Ниш, Пловни коридор Дунава, Стара планина, Ђердап, Горње Подунавље (Бјељац *et al.* 2013). У појединим дестинацијама (Златибор, Тара, Стара планина, Паневропски коридор 10) представљају додатак као допуна боравка посетиоцима у оквиру руралног<sup>18</sup>, транзитног, излетничког-викенд, омладинског и планинског туризма.

Фактори који су од значаја за дизајнирање туристичког производа (транспорт, број атрактивних вредности у околини и услужне погодности), указују да су у високом степену заступљени код поменутих туристичких дестинација где су заступљени и елементи нематеријалне културне баштине, уз опште пропусе што се тиче квалитета саобраћајне инфраструктуре (лош квалитет путева, недостатак саобраћајне сигнализације и сл.), непостојећи или неадекватни смештајни капацитети.

Према Х. Ду Крос методологији, тржишна привлачност културних добара у туристичком сектору се, након бодовања, оцењује као: слаба привлачност (0 - 20 бодова), средња привлачност (21 - 40), висока привлач-

<sup>18</sup> Са почетком рада "Терзића авлије" у селу Злакуса се од 2005. године развија сеоски туризам и Злакуса врло брзо постаје значајна туристичка дестинација, пре свега захваљујући поменику природе Потпећкој пећини и старом грнчарском занату, који заједно чине три значајна туристичка производа занимљива за многе туристичке агенције. Као туристичка атракција у насељу Ковачица је издвојена етно кућа која презентује народно градитељство Словака у Војводини које је стекло светску славу захваљујући традицији наивног сликарства и веома познатим сликарима наиве. Међународни етноцентар Бабка негује и промовише уметничке вредности ове традиције, а у саставу етноцентра је и Галерија наивне уметности. У организацији АТАС-а (Асоцијација туристичких агенција Србије) Ковачица је изабрана за представника и посредника у промоцији српског туризма у Словачкој (Тодоровић, Вјељас 2009, 458; Бјељац и Ловић 2012).

ност (41 – 60). На основу спроведене валоризације Вуков сабор (Тршић, Лозница), Коло и Ђурђевдански обред имају по 60 бодова, Крсна слава 56 бодова, Наивно сликарство Словака (Ковачица) и Злакуска грнчарија (Злакуса, Ужице) по 54 бодова, Певање уз Гусле 52 бода, Фрулашка пракса и Пиротско ћилимарство (48 бодова), Ерски хумор и Врањанска градска песма (44 бода), те ови елементи имају високу тржишну привлачност.

Осредњу тржишну привлачност имају: Клесарски занат (Беле воде, Крушевац), Косовски вез, Филигрански занат и Израда Пиротског качкаваља (40), Израда дрвених чутура<sup>19</sup> (Пилица, Бајина Башта) (37), Белмуж (36), Свирање на гајдама и Лазарице (32), Пазарске мантије (30), Изливање и паљење рагарских свећа у манастиру Троноша (29) и коло Руменка<sup>20</sup> (23).

С друге стране, издвајају се и неки културни елементи који имају слабу туристичку привлачност, иако се налазе у туристички атрактивним просторима: Ојкача<sup>21</sup>, Певање из вика (Нова Варош), Грокталица, затим Свирање на кавалу<sup>22</sup> и Чување Христовог гроба (Батајница)<sup>23</sup> са 20 и мање бодова.

<sup>19</sup> Није јасан критеријум зашто је овај елемент ушао у националну базу Нематеријалне културне баштине.

<sup>20</sup> Није јасан критеријум зашто се коло Руменка посебно издвојило од осталих народних кола која су већ уврштена у националном регистру.

<sup>21</sup> "У препуној великој сали, на трибини се могло чути да је Хрватска Унеско-у номинувала ојкање као своју баштину не помињући крајишке Србе који вековима ојкају на терену Далматинске загоре, Лике, Кордуна и Баније. Древно ојкање постоји у српској традицији, у целом динарском појасу, дакле, не само у Хрватској, већ и у Босни и Херцеговини и у Црној Гори, као и у једном делу Србије. Постоје и други називи за ово певање: грохотање (не гроктање, како погрешно говоре чак и неки етномузиколози), војкање, орзање, розгање, потресање, завијање и зерзавање. "Ојкање се изводи у избеглиштву, ојкају српске избеглице из Крајине у Војводини, Београду и шире. У Србији постоје стотине подмлађењих, изванредних ојкачких група, а то у Хрватској није случај" (*Политика*, 06.07.2011). "Овај вид певања настаје спонтано, приликом покривања кућа, у гајевима на народним зборовима, славама и свадбама, приликом одласка у војску и сл. (*Blic online*, 24.06.2010)

<sup>22</sup> Кад је реч о месту кавала у музичкој традицији Срба и наратива у вези с њим, њих проблематизује неколико важних чињеница: да је кавал до данас остао присутан у живој музичкој пракси Срба у свега једном селу на Косову, на рубној територији српског националног и етничког простора, веома близу граница са Македонијом и Албанијом, а далеко од српске престонице и изван дometа њеног непосредног утицаја. Све ово је од значаја за могућност перципирања инструмента као дела националног идентитета. Чињеница је, наиме, да кавал, упркос његовој популарности, ни у блиској прошлости, ни данас није сасвим безрезервно перципиран као део српске свирачке традиције (Јовановић 2011).

<sup>23</sup> Није јасан критеријум зашто је овај елемент ушао у националну базу Нематеријалне културне баштине.

Друга група индикатора валоризације према Хилари ду Крос методологији, обухвата сет од 14 субиндикатора у сектору управљања друштвеним добрима (културни значај, осетљивост)<sup>24</sup>. Након извршене процене ових индикатора, културна добра се уврштавају у групе добара са малом осетљивости/културном вредности 0-20, осредњом вредности 21-40 и високом вредности 41-60 бодова.

**Табела 2.** Туризмолошка валоризација регистрованог нематеријалног културног наслеђа Србије – Оцена индикатора сектора менаџмента

	Естетска вредност	Историјска вредност	Едукативна вредност	Друштвена вредност	Научно истраживачка вредност	Реткост културног добра	Репрезентативност	Осетљивост културног добра	Стање очуваности	План управљања/очувања	Мониторинг и управљање	Потенцијал за инвестирање и	Могућност негативног утицаја	Могућност модификације	УКУПНО
Крсна слава	2	2	2	2	2	3	4	3	3	3	3	4	3	4	40
Ђурђевдански обред	2	2	2	2	2	3	4	3	3	3	3	5	3	5	42
Белмуж	1	1	2	1	1	2	3	2	2	2	2	3	4	4	30
Изливање и паљење ратарских свећа	2	2	2	2	2	3	4	3	1	2	1	3	2	2	31
Израда Пиротског качкаваља	1	1	2	1	1	1	2	1	3	2	1	4	4	3	27
Пиротско ћилимарство	2	2	2	2	2	3	4	2	3	3	2	4	5	3	39
Филигрантски занат	2	2	2	2	2	1	2	1	1	1	0	4	3	3	26
Клесарски занат	2	2	2	2	1	2	3	2	1	2	1	3	3	4	30
Пазарске мантије	1	2	1	1	0	2	1	1	1	1	1	1	4	3	20
Злакуска грнчарија	2	2	2	2	2	3	4	3	3	3	2	5	4	4	41
Косовски вез	2	2	2	2	2	3	4	2	1	2	0	3	4	3	32
Певање уз гусле	2	2	2	2	2	3	4	3	3	3	2	4	5	4	41
Грокталица	1	2	1	2	1	2	2	2	1	0	0	0	3	2	19
Певање из вика	1	2	1	2	1	2	2	1	0	2	1	1	4	3	23
Ерски хумор	2	2	2	2	1	3	4	3	3	2	1	3	3	3	34

<sup>24</sup> Првих пет индикатора (естетска, историјска, едукативна, научна, друштвена вредност) има оцене од 0 до 2; Реткост на дестинацији се бодује од 0 до 3; Репрезентативност, осетљивост и стање репарације од 0 до 4; План управљања, мониторинг, могућност негативног утицаја великог броја посетилаца, потенцијал за инвестирање и сарадњу стекхолдера, као и могућност модификације бодује се од 0 до 5 (Станојловић и др, 2011).

Коло	2	2	2	2	2	3	4	3	2	3	3	5	5	4	42
Руменка	2	2	2	2	2	2	2	3	2	2	1	3	2	3	30
Свирање на гајдама	2	2	2	1	2	2	2	2	1	1	1	3	4	3	28
Фрулашка пракса	2	2	2	2	2	3	4	3	2	3	3	4	5	4	41
Свирање на кавалу	2	2	2	1	2	2	2	1	1	1	1	3	4	4	28
Наивно сликарство Словака	2	2	2	2	2	2	3	2	3	3	3	5	5	5	41
Лазарице	2	2	2	2	2	3	4	2	1	1	1	1	3	2	28
Израда дрвених чутура	2	2	2	2	1	1	2	1	2	3	3	4	4	4	33
Вуков сабор	2	2	2	2	2	3	4	3	3	3	3	5	4	3	41
Ојкача	1	1	2	1	1	2	2	1	1	1	2	3	4	3	25
Врањска градска песма	2	2	2	2	1	2	3	1	2	2	2	3	4	3	31
Чување Христовог гроба	1	2	1	2	2	2	1	1	1	1	1	1	2	2	20

Извор: Национални регистар нематеријалног културног наслеђа

Као елементи нематеријалне културне баштине, сви поседују одређену естетску, историјску, научно-истраживачку, друштвену и едукативну вредност. Предмет су проучавања мултидисциплинарне групе наука. "Истраживања нематеријалне културне баштине, спроводе, поред етнографских одељења музеја у Србији, Балканолошки и Етнографски институти Српске академије наука и уметности, као и Одељење за етнологију и антропологију Филозофског факултета у Београду. Нематеријалну културну баштину<sup>25</sup> истражују етнологи и културни антрополози, лингвисти, етномузиколози, фолклористи, кинематографи, театролози, природњаци (Бижих-Омчикус 2005, 156).<sup>26</sup> Овом тврдњом и приступом заборавља се и пренебрегава значај културне географије (почев од Јована Цвијића и Јована Ердељановића) и туризмологије (туристичке географије), као нучних дисциплина које такође проучавају нематеријалну културну баштину.

Елементи нематеријалне културне баштине Србије, представљају у значајној мери ретко културно добро на дестинацијама, попут Вуковог сабора, Лазарице, Косовског веза, Фрулашке праксе, Кола, Ерског хумора, Ђурђевданског обреда<sup>27</sup>, Крсне славе, Пиротског ћилимарства, Певања уз

<sup>25</sup> Према тврдњама појединих етнолога (прим. Аутора)

<sup>26</sup> Оно што нематеријалну културну баштину помера из домена проучавања историјских наука и уметности ка више социолошки оријентисаном забрану јесте такође тенденција разматрања културних феномена, не искључиво по себи, већ бављењем њиховим творцима, преносиоцима, корисницима (Жикић 2011).

<sup>27</sup> За УНЕСКО листу нематеријалне културне баштине за 2014. годину, Србија, Хрватска, Македонија, Румунија, Молдавија и Турска су конкурисали, под називима: пролећна прослава, Едерлези, Ђурђевдан ([www.unesco.org/culture](http://www.unesco.org/culture)). Свети Георгије је, такође, заштитник енглеске државе од 14. века, у царској Русији је постојао орден за храбре војнике "Крст светог Ђорђа", а крсна слава је и црногорске династије Петровић. Код Рома, етничке заједнице која је расута по целој Европи,

гусле, Злакуске грнчарије. Међутим, услед бурних историјских дешавања (ратови и освајања простора Југоисточне Европе и наметања религије и начина живота од освајача, стихијских и планских миграција и мешања култура на истом простору, припадности истој групи народа на простору Европе, формирања нових држава у Европи 90-тих година 20. века), на овом и ширем простору долази до тога да и други народи за своју нематеријалну баштину сматрају и поједине од ових 27 елемената који се налазе у Регистру нематеријалне културне баштине Србије.

Нематеријална културна баштина, посебно она која је представљена путем манифестација, повремених или сталних изложби, представља и презентативне локалитете привлачне за туристичке посете. Код појединих манифестација посета је спектра од неколико хиљада до неколико десетина хиљада посетилаца.<sup>28</sup> Нематеријална културна баштина, која је део манифестационог туризма, у могућности је да прихвати и велики број посетилаца а да то неће утицати на уништење, односно девастацију културних елемената.

Код појединих елемената, посебно оних који се налазе у музејским или верским објектима, а представљају производ вештине која је предложена као елемент нематеријалне културне баштине, а од историјског су значаја због старости или реткости елемента и захтевају посебне услове чувања (пиротски ћилим, грнчарија, слике, филигранство, клесарство, чутуре и слично) или због топлог времена (код гастрономских производа: белмуж, сир), потребно је ограничити приступ посетиоцима, по мањим групама. Код ових производа, посебно оних који су делови збирки музеја и галерија потребна је и повремена репарација. План управљања елементима културне баштине, може се рећи да је још у припреми. Иако не постоји јасна дефиниција нематеријалне културне баштине у Закону о културним добрима, потписивање УНЕСКО Конвенције очувања нематеријалног културног

---

ово је најзначајнији празник. Може се рећи да постоје заједнички елементи који би се могли уочити у пријави за листу нематеријалне културне баштине, а које је поднело наведених шест држава. Неке од наведених обичаја Рома је у филму "Дом за вешање" обрадио Емир Кустурица, а песма "Ђурђевдан", коју је на основу народне песме направио Горан Бреговић постала је и део њиховог музичког идентитета (Бјељац *и др.* 2013). Током Отоманске империје, један део Срба са простора Шар планине, односно микро географског региона Сирињка жупа, прешао је у исламску вероисповест, али је очувао и хришћанске обичаје, славе и ритуале. Они су се назвали Горанци, а ове специфичности су задржали до данас и поред покушаја даље исламизација и албанизације (Хасани 2003).

<sup>28</sup> На пример: Сабор народног стваралаштва (Топола), 50.000 посетилаца; Вуков сабор (Тршић), 30.000 посетилаца годишње, Прођох Левач, прођох Шумадију, 20.000 посетилаца; Сабор народног стваралаштва Југоисточне Србије 20.000 (Бјељац 2010).

наслеђа, 2010. године и формирање Националног регистра, са 27 елемената (иако нису јасни критеријуми за избор у националну листу), су први кораци планирања и регулаторног мониторинга и одржавања овог културног наслеђа у Србији. Консултације са стејкхолдерима у вези с инвестирањем су свакако пожељне, али су заступљене у минималној мери. У инвестицијама је потребна јача сарадња са државним органима (Министарство културе, локална самоуправа), привредом, невладиним организацијама. Могућност негативног утицаја модификације постоји, посебно код елемената попут Пазарских мантија, Пиротских ћилима, Чувања Христовог гроба, Изливања и паљења ратарских свећа, Косовског веза, Лазарица, Изради пиротског качкаваља и Белмужа. Код појединих елемената карактеристично је да се у неким деловима ритуали разликују, зависно од предела до предела, попут Крсне славе<sup>29</sup>, Кола<sup>30</sup> и Ђурђевданског обреда,<sup>31</sup> ојкања, певања из вика, гроталица<sup>32</sup>, певања са гуслама<sup>33</sup>, фрули, кавалу, гајда-

<sup>29</sup> Зависно од тога, која је од 78 крсних слава, да ли се одржава у лето или зиму, да ли је посна или мрсна, да ли је сеоска, манастирска (црквена), градска.

<sup>30</sup> Шумадијске, Влашке, Косовско-метохијске игре, Руменка, Ужичко, Чачак, Моравац, итд. Детаљним изучавањем традиционалног играчког наслеђа у Србији, др Оливера Васић (2011) је издвојила пет етнокореографских целина: Централна, Западна, Североисточна, Југоисточна Србија и Војводина. Постоје и модернија (урбана) кола, попут кола краљице Драге Обреновић, краљице Наталије и друга кола.

<sup>31</sup> Одлазак у поља и шуме у Ђурђевданску зору, ради колективног брања разног биља и лековитих трава има онај најнепосреднији имитативно-магијски карактер. Овај обичај, исти као и код Горанаца, а сличан и код других нација, који по веровању треба да штити од урока и враџбина, а карактеристичан је за простор Источне Србије, састоји се прикупљања свећа и лековитог биља за мелеме и бајање. Куће се на овај дан ките зеленилом и цвећем, плету се венци од свећа и прућа који се задену за капију, а затим се биље ставља у посуду са водом у коју се ставља црвено ускршње јаје – чуваркућа, да преноћи. Ујутру, о Ђурђевдану, том водом се деца умивају, а вином, (или крвљу јагњета, код Рома), се исцртавају крстићи на челу, образима и грудима, уз жељу да буду лепа и румена. Постоји читав спектар религиозно-магијских ритуала који се спроводе уочи и на сам Ђурђевдан, а овај обичај се посебно задржао у неразвијеним руралним а посебно планинским подручјима Србије. У неким српским крајевима (Бока, Темнић, Левча), постоје ритуали у вези са љубавном магијом (Грубичић и Томић 1988). У неким крајевима Србије постоји обичај да народ изађе у природу где проводи дан, тзв. Ђурђевдански уранак. Слава се слави два, а у неким крајевима и три дана.

<sup>32</sup> Певање углавном базирано на вокалне способности, без пратње инструмената, које такође у новије време користе и текстиве из савременог живота.

<sup>33</sup> Осим стандардних епских песама косовског циклуса и периода Првог српског устанка, гуслари, од 90-их година 20. века, опевавају догађаје и историјске личности из периода грађанских ратова на тлу бивше СФРЈ.

ма.<sup>34</sup> Високу вредност у оквиру сектора менаџмента културних добара имају: Ђурђевдански обред и Вуков сабор (по 42 поена); Крсна слава, Злакуска грнчарија, Коло, Певање уз гусле и Фрулашка пракса (по 41).

На основу извршене анализе поставља се "матрица тржишне привлачности/робусности" са 9 ћелија, које су означене са М (и, ј) (и, ј=1, 2, 3) и за свако културно добро се одређује којој ћелији припада, у зависности од оцене коју је добило у претходном поступку оцењивања (Хаџић, 2005; Станојловић *et al.* 2009). Ћелије су дефинисане на следећи начин:

- М (1, 1) висока вредност индикатора културна значајност/робусност и мала тржишна привлачност,
- М (1, 2) висока вредност индикатора културна значајност/робусност и средња тржишна привлачност,
- М (1, 3) висока вредност индикатора културна значајност/робусност и велика тржишна привлачност,
- М (2, 1) осредња вредност индикатора културна значајност/робусност и мала тржишна привлачност,
- М (2, 2) осредња вредност индикатора културна значајност/робусност и средња тржишна привлачност,
- М (2, 3) осредња вредност индикатора културна значајност/робусност и велика тржишна привлачност,
- М (3, 1) мала вредност индикатора културна значајност/робусност и мала тржишна привлачност,
- М (3, 2) мала вредност индикатора културна значајност/робусност и средња тржишна привлачност,
- М (3, 3) мала вредност индикатора културна значајност/робусност и велика тржишна привлачност.

Према наведеним индикаторима, туризмолошки валоризовано, највећу вредност имају они културни аспекти који се налазе у матрици М (1,3): Вуков сабор; Ђурђевдански обред; Коло три, коло у шест корака; Злакуска грнчарија; Наивно сликарство Словака; Певање уз гусле; Фрулашка пракса. У матрици М (2, 3), налазе се: Крсна слава; Ерски хумор, Пиротско ћилимарство, Врањска градска песма. Матрици М (2, 2) припадају: Белмуж; Израда пиротског качкаваља; Обичај паљења ратарских свећа; Филигрантски занат; Косовски вез; Клесарски занат; Свирање на

<sup>34</sup> У задњих двадесет година, део су тзв. новокомпоноване музике (турбо-фолк), али и забавне (поп-рок) музике.

гајдама; Израда дрвених чутура; Лазарице, док се у матрици М (2, 1) налазе: Певање из вика; коло Руменка и Ојкање. Веома слабе туристичке потенцијале за сада имају они културни аспекти који се налазе у матрици М(3, 2): Грокталица; Пазарске мантије; Чување Христовог гроба, као и они у матрици М (3, 1): Свирање на кавалу.

### Закључак

Нематеријално културно наслеђе се најчешће везује за материјално културно наслеђе (непокретно или покретно) и самим тим подиже његову вредност на својеврсан начин, а тиме се обогаћује и подиже квалитет туристичке понуде. На пример, певање уз гусле се везује за епску поезију која описује конкретна места, личности и догађаје из историје Србије, наивно сликарство за уметничке слике и предмете у Галерији Наиве у Ковачици, крсна слава и паљење ратарских свећа за верске празнике, грнчарија из Злакусе и пиротско ћилимарство као јединствени занати везују се за употребне предмете који се данас обично пласирају као сувенири, итд. Ово је само почетак идентификације богатог нематеријалног наслеђа Србије, а ова врста нематеријалне културне баштине се најчешће презентује кроз фестивале и разноврсне туристичке манифестације. Нематеријално културно наслеђе је такође, на неки начин, могуће валоризовати у туристичком смислу, али су заиста ретки случајеви да ове вредности представљају самосталне туристичке атракције, већ су обично комплементарне вредности. Хилари ду Крос методологија показује да су елементи нематеријалне културне баштине углавном представљене као комплементарне вредности, као део допуне туристичког боравка, осим Вуковог сабора који егзистира као већ афирмисана туристичка манифестација док је место њеног одржавања, односно Вукова кућа у селу Тршић, у форми етно-села, веома посећена туристичка дестинација. На простору Републике Србије, као резултат истраживања према Хилари ду Крос методи, као туристички атрактивне вредности у форми нематеријалног културног наслеђа издвајају се: Вуков сабор; Крсна слава; Коло три, коло у шест корака; Злакуска грнчарија; Певање уз гусле; Фрулашка пракса и Ђурђевдански обред. На територији Србије, постоји низ ритуала, обичаја, вештина, који представљају нематеријалну културну баштину и идентитет српског и другог становништва. Неке од њих могу имати и своје место у туристичкој понуди Србије. То су косидба траве у планинским пределима Србије, хлебно жетвени ритуали Српског и хрватског становништва на простору Србије, пастирске игре, култ мртвих Привег, Вертеп, Покладе, Моба, поједини занати, обичаји, гастрономски специјалитети и друго.

**Литература**

- Антонијевић, Д. 2003. Етнички идентитет Горанаца. *Зборник радова Географског Института "Јован Цвијић"* 50: 23-28.
- Бјелјац, Ж. 2010. *Туристичке манифестације у Србији*. Београд: Посебна издања Географског Института "Јован Цвијић" САНУ, књ.82.
- Вјелјас, Ж, Ћурчић, Н. 2005. Ethnographic events in Vojvodina as part of tourist offer. *Geographica Panonica* 9: 59-64.
- Вјелјас, Ж, Ћурчић, Н. 2010. Turizmološka valorizacija etnografskih manifestacija u Srbiji. *Etnoantropološki problemi* 5 (3): 227-242.
- Вјелјас, Ж, Бранков Ј, Јовичић Д, Ћурчић Н, Терзић А. 2013. Valorization of natural and anthropogenic tourist potentials in undeveloped regions of transition. *ТЕМ* 8 (3): 1235-1250.
- Вјелјас, Ж, Ловић, С. 2012. Ruralni turizam u Banatu. *Zbornik radova. Prvi stručni skup o ruralnom turizmu i održivom razvoju*, Udruženje Domaćini za seoski turizam, Крагујевац.
- Беляц, Ж, Терзић А, Бранков Ђ. 2013. *Развитие туризма в современной Сербии, Сербские научные исследования сборник научных статей*, 230-239. Москва.
- Бесермењи, С, Милић Н, Јовичић Д. 2011. Туристички значај музеја у Војводини. *Зборник радова-Географски факултет Универзитета у Београду* 59: 159-172.
- Бесермењи, С, Пивац Т. 2008. Туристички значај галерије "Милан Коњовић" у Сомбору. *Зборник радова Географског Института "Јован Цвијић" САНУ* 58: 87-104.
- Бижих-Омчикус, В. 2005. Нематеријална културна баштина и Етнографски музеј у Београду. *Гласник Етнографског музеја у Београду* 69: 147-160.
- Васић, О. 2011. Етно кореолошке целине у Србији. [www.tradicionalnaigra.wordpress.com](http://www.tradicionalnaigra.wordpress.com).
- Војновић, Х. 1963. *Српска слава или крсно име*. Свети ариепископски синод СПЦ.
- Големовић, О. Д. 1998. *Народна музика Југославије*. Крагујевац: МИП Нота.
- Грубачић, Б, Томић М. 1988. *Српске славе*. Београд: Литера.
- Ђорђевић, Б. Д. 2003. Глобализација и етнички, религијски и културни идентитети нација и националних мањина. *Теме*, 27 (2): 181-185.
- Жикић, Б. 2011. Когнитивна антропологија и нематеријална културна баштина, Етнографска музеологија у транзицији – поглед на прошлост и поглед на будућност. *Зборник радова са научног скупа "Културни идентитети у 21. Веку"*, 3-5.
- Јаковљевић, Р. С. 2009. Човек-инструмент-звук - Аспекти развоја свирале у Србији, *Зборник Матице Српске за сценске уметности и музику* 41: 93-112.
- Јовановић, Ј. 2011. Идентитети изражени кроз актуелизацију свирања и градње кавала у Србији 90-их година 20. века. *Зборник радова са научног скупа "Музичке праксе Балкана: етномузиколошке перспективе"*, 1-5.
- Караџић Стефановић, В. 1986. *Српски рјечник*. Сабрана дела Вука Караџића, књига 2, стр. 343-344. Београд: ИП Просвета.

- Ковачевић, И. 2007. *Антропологија транзиције*. Етнолошка библиотека. књ. 28. Београд: Српски генеалогски центар Београд и Одељење за Етнологију и Антропологију Филозофског факултета.
- Кривошејев, В. 2012. *Музеји, Менаџмент, Туризам*. Ваљево: Народни музеј Ваљево и НИП Образовни информатор.
- Лајић-Михајловић, Д. 2003. Историјат трогласних гајди у светлу миграција. *Музикологија* 3:13-25.
- Лукић-Крстановић, М. 2004. Фолклорно стваралаштво у бирократском коду – управљање музичким догађајем. *Гласник Етнографског Института САНУ* 52: 53-65.
- Нишкановић, В. 2012. Нематеријална културна баштина Србије. *Регионална научна конференција "Предлози санације и ревитализације баштине у региону Југоисточне Европе"*. Ниш: Међународни Савет Музеја и Регионална алијанса ИСОМа за Југоисточну Европу.
- Папан, Ј. 2013. Историјат и развој гусларске традиције. <http://www.vidovdan.org/arhiva/print693.html>
- Петковић, М, Влатковић Р. 1996. *Пиротски ћилим*. Београд: Етнографски институт САНУ.
- Ромелић, Ј, Пивац Т & Кошић К. 2006. Туристичка валоризација старог градског језгра Новог Сада по моделу Х. Ду Крос. *Гласник Српског географског друштва* 86 (2): 251-260.
- Службени Гласник Републике Србије, 71/1994.
- Станојловић, А, Ђурчић Н, Павловић Н. 2010. Туристичка валоризација локалитета "Лазарев град" у Крушевцу. *Зборник радова Географског Института "Јован Цвијић" САНУ* 60 (2): 77-93.
- Стевановски, С. 2004. *Наивни сликари Ковачице и Падине*. Библиографија 1959 – 2003. Ковачица.
- Стојановић, Д. 1987. *Пиротски ћилими*. Музејске Збирке VIII. Београд: Музеј Примењене уметности.
- Todorovic, M, Vjeljac Z. 2009. Rural Tourism in Serbia as a Concept of Development in Undeveloped Regions. *Acta Geographica Slovenica – Geografski Zbornik* 49 (2): 453-465.
- Хасани, Х. 2003. Миграције становништва Шарпланинске жупе Гора. *Зборник радова Географског Института "Јован Цвијић"* 50: 33-44.
- Хацић, О. 2005. *Културни туризам*. Нови Сад: Департман за географију, туризам и хотелијерство, ПМФ.
- Хацић, О, Бјељац Ж. 2006. Испитивање фактора који утичу на задовољство туристичким доживљајем туристе-посетиоца у Новом Саду. *Гласник СГД* 86 (2): 61-276.
- Цвијић, Ј. 1987. *Распоред Балканских народа*. говори и Чланци, књ. 3, стр. 134. Београд: Завод за издавање уџбеника.
- Cros, H. D. 2000. *Planing for Sustainable Cultural Heritage Tourism in Hong Kong*. Final report to the Lord Wilson Heritage Trust Council, SAR.

**Извори**

- UNESCO. 2003. Convention for the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage. [www.unesco.org/culture/ich/en/convention/](http://www.unesco.org/culture/ich/en/convention/)
- Врањанци присвојили Лесковачке песме. *Блиц*, 05.03.2010
- Врањанска песма заштићен бренд. *ОК радио*, 13.07.2013
- Етно удружење Завичај, Злакуса, [www.zavicaj.info](http://www.zavicaj.info)
- Ојкача је дивно певано чудо. *Блиц* 24.06.2010
- Милановић, О. Обичаји код Срба, <http://www.koreni.net/>
- Чија је ојкача. *Политика*, 06.07. 2011
- Чувари традиције Сврљишких гајди. *Политика*, 23.08.2013
- [www.bibliotekacajetina.org.rs/mudrolije](http://www.bibliotekacajetina.org.rs/mudrolije)
- [www.manifestacije.com](http://www.manifestacije.com)
- [www.pravoslavlje.com](http://www.pravoslavlje.com)
- [www.frula.info](http://www.frula.info)
- [www.svetosavlje.org/biblioteka/Obicaji/KrsnaSlava](http://www.svetosavlje.org/biblioteka/Obicaji/KrsnaSlava)

Željko Bjeljac

Geographic Institute "Jovan Cvijić" SASA, Belgrade

Aleksandra Terzić

Geographic Institute "Jovan Cvijić" SASA, Belgrade

Nevena Ćurčić

Department of Geography, Tourism and Hotel Management,  
Faculty of Science,  
Novi Sad

*Tourismological valorization of intangible cultural heritage of Serbia  
According to the Hilary du Cros method*

The folk artistry of Serbia is rich in spiritual values tied to customs, celebrations, music, song, dance, games, stories and legends, and this kind of cultural heritage is presented through numerous festivals, events and tourist manifestations. In 2012, the network for the safeguarding of intangible cultural heritage was formed, comprised of the National committee for intangible cultural heritage, the Commission for admission into the registry of intangible cultural heritage, a network of coordinators and the Center for intangible cultural heritage of Serbia. These institutions have chosen 6 elements of intangible cultural heritage, out of 27 suggestions: the slava, the Đurđevdan ritual, the kolo dance, singing accompanied by gusle, Slovakian naive painting, the custom of making and lighting farmers' candles, Pirot carpet weaving, and

Zlakusa pottery as elements of cultural heritage which reflect the national and cultural identity of the Serbian people, and Slavic minorities. These elements of intangible cultural heritage have a certain tourism potential and can represent an important factor in the forming of the tourist brand of Serbia. In order to determine the importance of the 27 suggestions of intangible cultural elements of Serbia, an analysis was conducted, using an adapted form of the Hilary du Cros method of tourist valorization.

*Key words:* intangible cultural heritage, tourismological valorization, Hilary du Cros model, Serbia

*Valorisation tourismologique du patrimoine culturel immatériel de Serbie selon la méthode Hilary du Cros*

La production populaire en Serbie est riche de valeurs spirituelles qui se rattachent aux coutumes, aux festivités, à la musique, à la danse, aux histoires et aux légendes, et ce genre de patrimoine culturel se présente à travers de nombreux festivals, événements et manifestations touristiques. C'est en 2012 que le réseau pour la conservation du patrimoine culturel immatériel a été constitué, composé du Comité national pour le patrimoine culturel immatériel, de la Commission pour l'inscription sur la Liste du patrimoine culturel immatériel, le réseau des coordinateurs et le Centre du patrimoine culturel immatériel de Serbie. Parmi les 27 propositions, ces institutions ont distingué 6 éléments du patrimoine culturel immatériel: la slava (fête du Saint Patron), le rituel de Đurđevdan (la Saint Georges), le kolo, le chant accompagné de guzla, la peinture naïve des Slovaques, la coutume de moulage et d'allumage des cierges des laboureurs, la fabrication des tapis à Pirot et la poterie de Zlakusa, qui reflètent l'identité nationale et culturelle du peuple serbe, mais aussi en partie celle des minorités nationales slaves. Ces éléments du patrimoine culturel immatériel ont un certain potentiel touristique et peuvent représenter un facteur important lors de la formation de l'image de marque touristique de la Serbie. Pour déterminer quelle est l'importance concrète des 27 propositions évoquées du patrimoine culturel immatériel de Serbie, une analyse de ces éléments culturels a été effectuée selon le modèle adapté de la méthode Hilary du Cros de valorisation touristique.

*Mots clés:* patrimoine culturel immatériel, valorisation tourismologique, modèle Hilary du Cros, Serbie

Primljeno / Received: 10.10.2013.

Prihvaćeno / Accepted for publication: 12.11.2013.